

EWA LOTKO

ORCID: 0000-0001-6847-8308

Uniwersytet w Białymstoku

POSTAWY MOTYWACYJNE POLSKICH PODATNIKÓW WOBEĆ PŁACENIA PODATKÓW

Abstrakt: Celem niniejszego artykułu jest analiza postaw motywacyjnych podatników wobec płacenia podatków. Zakładając, że postawy motywacyjne ściśle łączą się z reakcją podatnika na podatek, przyjęty problem badawczy sprowadza się do odpowiedzi na pytanie, czy postawy motywacyjne wpływają na akceptację uchylania się od opodatkowania. Mając na uwadze interdyscyplinarny charakter powziętych badań oraz realizację celu badawczego, zdecydowano się na przeprowadzenie trzech rodzajów badań: ilościowych (za pomocą ankiety internetowej), wtórnych (polegających na analizie opisanych w literaturze wyników badań) oraz jakościowych — wywiadów. Przeprowadzony rekonesans pozwolił ustalić, iż dominującymi postawami podatników są te, które odpowiadają wymuszonemu podejściu do płacenia podatków, a mianowicie postawy oporu, kontestacji i gry. Uzyskane wyniki potwierdzają zależność między sprawiedliwością podatków, ich wysokością, zachowaniem innych podatników, zaufaniem instytucjonalnym, relacją między podatnikiem i organem administracji skarbowej a akceptacją uchylania się od opodatkowania.

Słowa kluczowe: moralność podatkowa, motywacja podatkowa, podatek, podatnicy, postawy motywacyjne

UWAGI WSTĘPNE

Zgodnie z art. 110 pkt 1 ustawy o finansach publicznych¹ budżet państwa określa łączną kwotę prognozowanych podatkowych i niepodatkowych dochodów budżetu państwa. Z przyjętych w poszczególnych ustawach budżetowych wartości wynika, że około 90% dochodów budżetu państwa stanowią dochody podatkowe². Jednakże przeświadczenie o ich głównej roli może być częściowo

¹ Ustawa z dnia 27 sierpnia 2009 roku o finansach publicznych, Dz.U. z 2021 r. poz. 305 ze zm.

² Dla porównania planowane na 2021 rok dochody podatkowe stanowią 91% dochodów ogółem, w 2020 roku — 89,59%, w 2019 roku — 92,77%, w 2018 roku — 93,24%, w 2017 roku — 92,54%, w 2016 roku — 87,99%, w 2015 roku — 90,79%. Zaprezentowane dane pochodzą z poszczególnych ustaw budżetowych: ustawy budżetowej na rok 2021 z dnia 20 stycznia 2021 roku, Dz.U. poz. 190; ustawy budżetowej na rok 2020 z dnia 14 lutego 2020 roku, Dz.U. poz. 571; ustawy budżetowej na rok 2019 z dnia 16 stycznia 2019 roku, Dz.U. poz. 198; ustawy budżetowej na rok

mylące, gdyż odnosząc poszczególne wielkości do PKB, okazuje się, że Polska ma jedno z najniższych wskaźników fiskalizmu w Europie³, wzbudzając tym samym obawy dotyczące niepełnej ściągłości należnych podatków. Stąd organy państwowe, w celu poprawy dyscypliny podatkowej, decydują się albo na działania uszczelniające system podatkowy⁴, albo na zwiększenie stawek podatkowych. Warto zauważyć, że ingerująca w stosunki majątkowe podatników polityka zwiększania wpływów podatkowych kształtuje poglądy podatników na temat podatków oraz wpływa na postawy motywacyjne wobec ich płacenia. Te z kolei przekładają się na konkretne reakcje podatnika na podatek.

Celem artykułu jest analiza postaw motywacyjnych podatników wobec płacenia podatków. Zakładając, że postawy motywacyjne ściśle łączą się z reakcją podatnika na podatek, przyjęty problem badawczy sprowadza się do odpowiedzi na pytanie, czy postawy motywacyjne wpływają na akceptację uchylania się od opodatkowania. Wobec tak postawionego problemu badawczego, hipotezę sformułowano w następujący sposób: istnieje związek pomiędzy postawami motywacyjnymi a akceptacją uchylania się od opodatkowania.

Mając na uwadze interdyscyplinarny charakter powziętych badań oraz realizację celu badawczego, zdecydowano się na przeprowadzenie trzech rodzajów badań.

Po pierwsze, za pomocą anonimowej ankiety internetowej przeprowadzone zostały pilotażowe badania ilościowe⁵. Pozwoliły one ustalić psychologiczne i etyczne czynniki kształtujące zarówno pozytywnie, jak i negatywnie motywację podatkową⁶.

Po drugie, poza badaniami pierwotnymi, dokonana została wtórna analiza opisanych w literaturze wyników badań, dzięki której możliwe było wyodrębnienie postaw motywacyjnych wobec płacenia podatków.

2018 z dnia 11 stycznia 2018 roku, Dz.U. poz. 291; ustawy budżetowej na rok 2017 z dnia 16 grudnia 2016 roku, Dz.U. z 2017 roku poz. 108; ustawy budżetowej na rok 2016 z dnia 25 lutego 2016 roku, Dz.U. poz. 278; ustawy budżetowej na rok 2015 z dnia 15 stycznia 2015 roku, Dz.U. poz. 153.

³ E. Ruśkowski, *Finanse publiczne i prawo finansowe. Instrumenty prawnofinansowe i warunki ich stosowania*, Białystok 2018, s. 183.

⁴ Działania mające na celu zwiększenie dyscypliny podatkowej podjęto w 2017 roku w Polsce między innymi przez wdrożenie systemu teleinformatycznego i mechanizmu analizy ryzyka wykorzystywania działalności banków; wprowadzenie modelu podzielonej płatności; utworzenie systemu monitorowania drogowego przewozu towarów; wprowadzenie klauzuli przeciwko unikaniu opodatkowania; uszczelnienie systemu podatków dochodowych; uszczelnienie systemu podatku od towarów i usług. Więcej na ten temat Rada Ministrów, *Wieloletni Plan Finansowy Państwa na lata 2017–2020*, Warszawa 2017, s. 67 n.

⁵ Badania przeprowadzone zostały w 2017 roku na próbie $n = 1300$ mieszkańców województwa podlaskiego i mazowieckiego w wieku od 18 do 60 lat. W badaniu uzyskano zwrot na poziomie 13%, co dało 169 wypełnionych ankiet.

⁶ Szczegółowe wyniki badań zob. E. Lotko, U.K. Zawadzka-Pak, *Psychologiczne i etyczne aspekty w kształtowaniu motywacji podatkowej*, „Przedsiębiorczość i zarządzanie w rozwoju ekonomicznym” 18, 2017, nr 9, cz. 2, s. 333–344.

Po trzecie, aby zweryfikować uzyskane za pomocą ankiety wyniki i móc ustalić, czy zachodzi związek między postawami motywacyjnymi a akceptacją uchylania się od opodatkowania, skonstruowano kwestionariusz pytań, na podstawie którego przeprowadzono na poły ustrukturyzowane, pogłębione wywiady indywidualne z podatnikami prowadzącymi działalność gospodarczą. Dbając o anonimowość respondentów, jak i mając na względzie rzetelność dokumentacji przeprowadzonych badań, podczas odwoływania się w treści artykułu do wywiadów, podano jedynie kolejny nadany w trakcie badań numer wywiadu⁷.

1. REAKCJE PODATNIKA NA PŁACENIE PODATKU

Spośród wyróżnionych przez doktrynę prawa podatkowego reakcji podatnika na podatek⁸ wszystkie, z wyjątkiem oszustw podatkowych, są działaniami zgodnymi z prawem, choć nie wszystkie gwarantują pełną ścisłość podatków.

Oszustwa podatkowe są zjawiskiem złożonym. To, że podatek się na nie decyduje, może mieć uwarunkowania ekonomiczne, społeczne, psychologiczne i moralne⁹. Zgodnie z przyjętym przez ekonomistów poglądem, celem podatnika jest maksymalizowanie własnego zysku, stąd to, czy podatek zapłaci należy, zależy od wysokości kary finansowej nakładanej przez organy administracji skarbowej, prawdopodobieństwa kontroli, wysokości obowiązujących stawek podatkowych i wysokości osiągniętych przez podatnika dochodów¹⁰.

⁷ W okresie od lipca do września 2019 roku przeprowadzono cztery pogłębione wywiady indywidualne. Każdy z wywiadów trwał około 60 minut. Pisemna transkrypcja każdego wywiadu dokonana została na podstawie nagrań dokonanych za zgodą respondentów.

⁸ Wyróżnia się: reakcję normalną, zgodnie z którą podatek wpłaca należy, nie zmieniając sposobu prowadzenia działalności ani sposobu opodatkowania ze względu na obowiązek podatkowy; działania zmierzające do przerzucenia ciężaru podatku na osoby trzecie; zgodne z prawem uniknięcie lub obniżenie podatku (optymalizacja podatkowa); nadrobienie podatku, czyli dokonanie usprawnień w prowadzonej działalności, których celem jest obniżenie kosztów jej prowadzenia, tak aby powstałe w ten sposób korzyści zrekomensowały obciążenia podatkowe; niezgodne z prawem uchylanie się od podatku (oszustwa podatkowe); zaprzestanie prowadzenia działalności będącej przedmiotem opodatkowania. Więcej zob. P. Pietrasz, *Opodatkowanie dochodów nieujawnionych*, Warszawa 2007, s. 43; M. Pietrewicz, *Polityka fiskalna*, Warszawa 1993, s. 65–66.

⁹ A. Gomułowicz, *Zasada sprawiedliwości podatkowej w polskim systemie podatkowym*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Społeczny” 1989, z. 3, s. 54; A. Gomułowicz, *Zasada sprawiedliwości podatkowej*, Warszawa 2001, s. 82.

¹⁰ G. Antonides, H.S.J. Robben, *True positives and false alarms in the detection of tax evasion*, „Journal of Economic Psychology” 16, 1995, nr 4, s. 617–640; H. van de Braak, *Taxation and tax resistance*, „Journal of Economic Psychology” 3, 1983, nr 2, s. 95–111; F. Cowell, *Tax evasion and inequity*, „Journal of Economic Psychology” 13, 1992, nr 4, s. 521–543.

Odważne podejście proponuje Stiglitz, którego zdaniem¹¹ płacenie podatków jest wbrew naturze człowieka i wynika z niewystarczającej wiedzy podatnika związanej z legalnymi możliwościami uchylenia się od opodatkowania. Frey¹² z kolei uznaje, że podatnik, podejmując decyzję o zapłacie podatku, ma na względzie dobro i korzyści zarówno własne, jak i państwa, a uregulowanie zobowiązań podatkowych traktuje jako obywatelski obowiązek. Obowiązek ten zdaniem psychologów ekonomicznych¹³ wynika z wewnętrznego przekonania o sposobie postępowania wobec państwa i ma związek z odpowiedzialnością obywateli, którzy cechując się wysokim poczuciem obywatelskiego obowiązku, nie zdecydują się na omijanie przepisów podatkowych nawet wówczas, gdy umożliwia to nieszczelny system podatkowy. Na to zachowanie nie mają zatem wpływu czynniki zewnętrzne (na przykład wysokość kary finansowej czy prawdopodobieństwo kontroli), gdyż postawa ta wynika z wewnętrznej motywacji¹⁴ podatnika do wywiązywania się z obowiązku podatkowego, wewnętrznej akceptacji (lub jej braku) wobec obowiązku podatkowego i zwierzchności podatkowej państwa¹⁵, którą Kirchler utożsamia z moralnością podatkową¹⁶.

Przeprowadzane w ciągu kilkudziesięciu lat badania nad moralnością podatkową¹⁷ wykazują, że na zachowania podatników wpływ ma poziom moralności samego podatnika i przyjęte w jego otoczeniu (środowisku, kraju) standardy moralne. Te ostatnie są najwyższe u mieszkańców i obywateli krajów demokratycznych¹⁸. Z analizy literatury wynika także, że na kształtowanie moralności podatkowej i rozwój postaw obywatelskich wpływ ma sposób traktowania podatnika przez

¹¹ J.E. Stiglitz, *The general theory of tax avoidance*, „National Tax Journal” 38, 1985, nr 3, s. 325–337.

¹² B. Frey, *A constitution for knaves crowds out civic virtues*, „Economic Journal” 107, 1997, nr 443, s. 1043–1053; B. Frey, *Not Just for the Money: An economic theory of personal motivation*, Cheltenham 1997.

¹³ M. Niesiołędzka, *Relacje podatnik–państwo jako predykatory moralności podatkowej*, „Psychologia Społeczna” 2009, nr 4/3 (11), s. 124; E. Kirchler, *The Economic Psychology of Tax Behaviour*, Cambridge 2007, s. 100.

¹⁴ J. Alm, B. Torgler, *Culture differences and tax morale in the United States and in Europe*, „Journal of Economic Psychology” 27, 2006, nr 2, s. 224–346.

¹⁵ A. Gomułowicz, *Mentalność i moralność podatkowa*, „Głosa” 1995, nr 3, s. 1.

¹⁶ E. Kirchler, *op. cit.*, s. 100.

¹⁷ S.E. Kaplan, P.J.M. Reckers, *A study of tax evasion judgments*, „National Tax Journal” 38, 1985, nr 1, s. 97–102; B. Erard, J. Feinstein, *The role of moral sentiments and audit perceptions in tax compliance*, „Public Finance” 49, 1994 (Supplement), s. 70–89; L. Bosco, L. Mittone, *Tax evasion and moral constraints: some experimental evidence*, „Kyklos” 50, 1997, nr 3, s. 297–324; M. Wenzel, *Motivation or rationalisation? Causal relations between ethics, norms and the tax compliance*, „Journal of Economic Psychology” 26, 2005, nr 4, s. 491–508.

¹⁸ Krajami o wysokim poziomie moralności podatkowej są te z mocno zakorzenionymi tradycjami demokratycznymi, jak Szwajcaria i Stany Zjednoczone Ameryki Północnej. Obywatele, którzy uchylają się od opodatkowania, oprócz ryzyka ewentualnej kontroli organu skarbowego, ponoszą ich zadaniem znacznie wyższe ryzyko stygmatyzacji społecznej. Zobacz badania przeprowadzone przez psychologów ekonomicznych: J. Alm, B. Torgler, *Culture differences...*, s. 224–346.

organy administracji skarbowej, ocena systemu podatkowego przez podatnika, surowość systemu podatkowego, sposób i jakość finansowania zadań publicznych, jak i ocena uchylania się od opodatkowania na tle innych przestępstw¹⁹. Wszystko to ściśle wiąże się z postawami motywacyjnymi wobec płacenia podatków.

2. ISTOTA POSTAW MOTYWACYJNYCH PODATNIKÓW

Zakładając, że reakcja podatnika na podatek związana jest z jego postawą motywacyjną, poniżej poddano analizie pięć wyróżnionych przez Braithwaite²⁰ typów postaw motywacyjnych wobec płacenia podatków, to jest zaangażowanie (ang. *commitment*), kapitulacja (ang. *capitulation*), opór (ang. *resistance*), kontestacja (ang. *disengagement*) i gra (ang. *game playing*).

Postawa zaangażowania odzwierciedla przekonanie, że wywiązywanie się z obowiązków podatkowych służy dobru ogółu, opiera się na poczuciu moralnego obowiązku i na dobrowolnym wypełnianiu obowiązków podatkowych. Druga z postaw, kapitulacja, oparta jest na sposobie postrzegania przez podatników działań organów administracji skarbowej. Życzliwa, z punktu widzenia podatnika, relacja podatnik–organ administracji skarbowej występuje dopóty, dopóki nie pojawią się żadne wątpliwości co do zgodnych z prawem działań podatnika. Podatnicy reprezentujący postawę oporu wyrażają pogląd, że organom administracji skarbowej zależy wyłącznie na ukaraniu podatnika. Postawa kontestacji odzwierciedla podobne przekonanie, tyle że przejawiany wobec organów administracji skarbowej opór jest zdecydowanie większy, gdyż u jego podstaw leży poczucie rozczarowania systemem podatkowym. Dlatego też podatnik reprezentujący postawę kontestacji zachowuje dystans wobec organów administracji skarbowej i buntuje się przeciwko wywiązywaniu się z obowiązków podatkowych. Ostatnia z postaw, postawa gracza, opiera się na wyszukiwaniu sposobów obejścia prawa w celu uniknięcia lub uchylenia się od obowiązku podatkowego.

Zaprezentowane typy postaw motywacyjnych wskazują, że stosunki zaangażowania i rezygnacji wiążą się z dobrowolnym wywiązywaniem się z obowiązków podatkowych, a oporu, kontestacji i gry, z wymuszonym²¹. Wyróżnione typy postaw motywacyjnych podatników mogą zostać przypisane konkretnym typom podatnika, choć należy mieć na uwadze, że niektórzy mogą prezentować jednocześnie różne podejścia wobec obowiązków podatkowych. Mianowicie za Tor-

¹⁹ M. Niesiołbódzka, *Dlaczego nie płacimy podatków? Psychologiczna analiza uchylania się od opodatkowania*, Warszawa 2013, s. 38.

²⁰ V. Braithwaite, *Dancing with tax authorities: Motivational postures and non-compliant actions*, [w:] *Taxing Democracy Tax Avoidance and Tax Evasion*, red. V. Braithwaite, Ashgate 2003, s. 20–22.

²¹ M. Niesiołbódzka, *Dlaczego nie płacimy...*, s. 40.

glerem²² wyodrębnia się cztery typy podatników: podatnik społeczny (ang. *Social Taxpayer*), podatnik wewnętrzny (ang. *Intrinsic Taxpayer*), podatnik uczciwy (ang. *Honest Taxpayer*) oraz podatnik uchylający się (ang. *Tax Evader*).

Podatnicy społeczni pozostają pod wpływem norm społecznych i otoczenia, wykazując dużą wrażliwość na opinie i oceny innych. Przed uchylaniem się od opodatkowania powstrzymuje ich poczucie winy i wstydu, jednakże jeśli w ich otoczeniu znajdują się podatnicy akceptujący uchylanie się od płacenia podatków, oni również są skłonni do takich zachowań. Podatnik wewnętrzny, płacenie podatków rozpatruje w kategorii obowiązku. Będąc wrażliwym na czynniki instytucjonalne, swoje zachowanie uzależnia od relacji podatnik–organ administracji skarbowej. Ta z kolei może nasilać, jak i osłabiać jego gotowość do wywiązywania się z obowiązków podatkowych. Dlatego dla podatników reprezentujących ten typ, istotne jest aby wspomniana relacja oparta była na zaufaniu i wzajemnym szacunku. Podatnik uczciwy nie uchyla się od opodatkowania oraz uważa za niedopuszczalne jakiegokolwiek zachowania niezgodne z prawem. Odmienną natomiast postawę prezentuje typ podatnika uchylającego się, którego decyzje o uchylaniu się od opodatkowania są wyłącznie ekonomicznym rachunkiem zysków i strat²³.

3. ANALIZA POSTAW MOTYWACYJNYCH PODATNIKÓW

Na podstawie wyników badań własnych w tej części artykułu przedstawiono czynniki kształtujące motywację podatkową, odpowiadające rodzajom zachowań związanym z dobrowolnym i wymuszonym podejściem do płacenia podatków. Uzyskane odpowiedzi pogrupowano w zbiory przekonań, zgodnie z zaproponowaną przez Braithwaite typologią motywacyjnych postaw podatników. Typologia motywacyjnych postaw została wzmocniona wypowiedziami przedsiębiorców biorących udział w wywiadach.

W badaniu ankietowym respondentom zadano sześć otwartych pytań uwzględniających dobrowolne (D) i wymuszające (W) podejścia do płacenia podatków²⁴. Badani mieli możliwość udzielenia rozbudowanych odpowiedzi, z których można było wyodrębnić kilka czynników wpływających na realizację obowiązków po-

²² B. Torgler, *Tax Morale, Rule-Governed Behaviour and Trust*, „Constitutional Political Economy” 14, 2003, nr 2, s. 119–140.

²³ M. Niesiołowska, *Dlaczego nie płacimy...*, s. 147–148.

²⁴ Pytanie 1. *Co motywuje przedsiębiorcę do płacenia podatków?* (D). Pytanie 2. *Co zniechęca nas do korzystania z usług osób bądź podmiotów gospodarczych nieplacących wymaganych prawem podatków?* (D). Pytanie 3. *Czy przedsiębiorcy placący uczciwie podatki robią to kierując się jakimikolwiek wartościami moralnymi?* (D). Pytanie 4. *Zakładając, że Twój sąsiad zlecił wyremontowanie mieszkania swojemu koledze i nie zawarł z nim oficjalnie umowy, unikając w ten sposób płacenia podatku, to co by nim kierowało?* (W). Pytanie 5. *Co motywuje nas do korzystania z usług osób bądź podmiotów gospodarczych nieplacących wymaganych prawem podatków?*(W). Pytanie 6. *Co zniechęca przedsiębiorcę do płacenia podatków?*(W).

datkowych. Mogli także dane pytanie pominąć, stąd celowo nie dokonano analizy statystycznej wyników ankiety. Mając na względzie wysoki stopień wrażliwości badanego zagadnienia, badani nie byli pytani wprost o własne przekonania, tylko o przekonania innych podatników. Analizę przekonań podatników oparto wyłącznie na danych pochodzących bezpośrednio od nich samych.

W tabeli 1 zawarto odpowiedzi pogrupowane w zbiory przekonań, zgodnie z typologią motywacyjnych postaw podatników wobec obowiązków podatkowych, wraz z przyporządkowanymi im konkretnymi typami podatnika, uszeregowane od najczęściej się pojawiającej do najrzadziej.

Tabela 1. Czynniki kształtujące motywację podatkową, a motywacyjne postawy wobec płacenia podatków

Dobrowolne płacenie podatków		Wymuszone płacenie podatków	
Postawa motywacyjna	Typ podatnika	Postawa motywacyjna	Typ podatnika
Zaangażowanie	Uczciwy	Opór	Społeczny
<ul style="list-style-type: none"> — niechęć do oszustw podatkowych — uczciwość — chęć przestrzegania prawa — patriotyzm — poczucie sprawiedliwości społecznej — wartości chrześcijańskie (religijność) — rozwój kraju — zabezpieczenie przyszłych pokoleń 		<ul style="list-style-type: none"> — wysokość podatków — niesprawiedliwość systemu podatkowego — własne przekonania („polska mentalność”) — wewnętrzna niechęć do płacenia podatków — brak znajomości przepisów podatkowych 	
Postawa motywacyjna	Typ podatnika	Postawa motywacyjna	Typ podatnika
Kapitulacja	Wewnętrzny	Kontestacja	Uchylający się
<ul style="list-style-type: none"> — obawa przed sankcjami — strach przed byciem oszukanym — słabsza jakość usług podmiotów niewiążących się z obowiązków podatkowych — możliwość bezpłatnego korzystania z dóbr i usług publicznych — zabezpieczenie własnej przyszłości — rozwój własnej działalności 		<ul style="list-style-type: none"> — traktowanie podatnika jako przestępcy — brak pomocy ze strony urzędników — mało przyjazna postawa urzędników — poczucie marnotrawienia środków publicznych — zbyt rozbudowany i skomplikowany system podatkowy — mało przyjazne państwo — brak zaufania do polityków 	
		Postawa motywacyjna	Typ podatnika
		Gra	Uchylający się
		<ul style="list-style-type: none"> — chęć zaoszczędzenia pieniędzy — mniejszy formalizm i biurokracja — szybsza i mniej sformalizowana usługa — niechęć dzielenia się — niska skuteczność organów kontroli skarbowej 	

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych.

Analizując zaprezentowane w tabeli czynniki i odpowiadające im postawy motywacyjne, stwierdzić należy, iż przeważa wymuszona reakcja podatnika na podatek. Reakcję tę potwierdzają również wypowiedzi osób, z którymi przeprowadzono wywiady. Na pytanie, z czym kojarzy się im słowo podatek, odpowiedzieli: „z łupieniem podatników, czyli oddawaniem pieniędzy, na które ciężko pracowałem”²⁵, „z płaceniem pieniędzy”²⁶, „z płaceniem comiesięcznych wysokich kwot na rzecz państwa”²⁷. Z cytowanych wypowiedzi wprost wynika pieniężny i przymusowy charakter świadczenia, jakim jest podatek, oraz wysokość obciążenia, która także nie sprzyja dobrowolnemu wywiązywaniu się z obowiązków podatkowych. Dla przykładu przytoczono tylko niektóre z wypowiedzi respondentów biorących udział w wywiadach:

— „gdyby podatki były niższe, ich ściągalność byłaby zdecydowanie wyższa, co spowodowałoby więcej środków w budżecie państwa [...] wielu przedsiębiorców próbuje unikać płacenia podatków lub szuka sposobów, aby zapłacić je, ale w niższej wysokości, np. zakładając swoje firmy w Czechach lub Bułgarii”²⁸,

— „wydaję tylko pieniądze, które mógłbym przeznaczyć na rozwój firmy, czy zapłacić więcej swoim pracownikom, a nie dość, że muszę znaczną część swoich pieniędzy oddać do budżetu państwa, to jeszcze nie mam wpływu w jaki sposób te środki zostaną rozdysponowane”²⁹,

— „gdyby podatki były niższe, moi pracownicy otrzymywaliby wyższe wynagrodzenie, wówczas więcej mogliby wydawać, i tak wracałoby to do budżetu państwa [...] nie znam nikogo, kto z przyjemności płaci podatki. Ludzie płacą z obowiązku, przymusu, ale na pewno nie z chęci”³⁰.

Zaprezentowana postawa oporu równie często jest wynikiem niesprawiedliwości systemu podatkowego, co własnych przekonań potwierdzonych wewnętrzną niechęcią wobec systemu podatkowego. Na pytanie, „Czy w społecznej opinii podatki w Polsce są sprawiedliwe?”, jeden z rozmówców odpowiedział: „to chyba żart, jak podatki mogą być sprawiedliwe, gdy każdego dnia czuję, że państwo mnie ograbia, zabiera coś, na co pracuję od 25 lat”³¹ oraz „w takiej formie, w takiej wysokości i z taką częstotliwością, co może być w tym dobrego? Ja raczej widzę same minusy. Gdybym widział korzyści: dla siebie, dla rodziny, dla pracowników, to inaczej by się do płacenia podatków podchodziło. A tak, człowiek tworzy miejsca pracy, pracuje na siebie samego, i co ma z tego? Nic, większe kontrole, bo może akurat uda się do czegoś przyczepić”³². Przeprowadzone badania

²⁵ Wywiad nr 1.

²⁶ Wywiad nr 2.

²⁷ Wywiad nr 4.

²⁸ Wywiad nr 3.

²⁹ Wywiad nr 1.

³⁰ Wywiad nr 4.

³¹ Wywiad nr 4.

³² Wywiad nr 4.

potwierdzają również, że na postawy motywacyjne podatników wobec płacenia podatków wpływ mają zarówno sposób traktowania podatników przez organy administracji skarbowej, jak i postawy i kompetencje pracowników tychże organów. Potwierdzają to następujące wypowiedzi:

— „urzędnik wychodzi z założenia, że przedsiębiorca jest oszustem a nie partnerem”³³,

— „to już jest paradoks, bo oni tak naprawdę za 2 zł ścigają”³⁴,

— „potrzebna jest pomoc, a często oni sami nie wiedzą co i jak, i odsyłają z pokoju do pokoju lub mówią: to pana problem”³⁵,

— „jestem pozytywnie zaskoczona kontaktem z pracownikami w moim urzędzie skarbowym i to rzeczywiście wpływa na postrzeganie całego organu podatkowego. Myślę, że im przyjemniej nam się współpracuje, tym lepiej odnosimy się do samego obowiązku podatkowego”³⁶.

W kształtowaniu postaw podatkowych ważną rolę odgrywa również świadomość i wiedza, na co dokładnie przeznaczane są środki pochodzące z wpływów podatkowych. Brak przejrzystości w tej kwestii wzmacnia jedynie poczucie marnotrawienia środków publicznych. Zatem prowadzona przez państwo polityka edukacyjna, mogłaby utrwalać w społeczeństwie przekonanie o słuszności i korzyściach płynących z płacenia podatków. Potwierdzili to rozmówcy, twierdząc, że:

— „edukacja odgrywa istotną rolę, ponieważ gdyby podatnik wiedział i miałby wpływ na wydawanie jego podatków, myślę, że byłby bardziej skłonny do ich płacenia, a tak panuje w społeczeństwie przekonanie, że środki te przeznaczane są na biurokrację w kraju, a nie na rzeczywiste potrzeby”³⁷,

— „nie wiem na co przeznaczają się płacone przeze mnie podatki, gdyż u mnie nic na lepsze się nie poprawia, wręcz przeciwnie, nawet nie mogę doczekać się budowy parkingu albo wyrównania drogi obok mojej posesji, gdzie prowadzę swoją działalność”³⁸.

Istotne znaczenie w podnoszeniu dyscypliny podatkowej ma także zaufanie do instytucji państwowych, organów ustawodawczych i wykonawczych. Im jest ono mniejsze, tym bardziej wzmacnia postawę oporu. I odwrotnie, im jest większe, tym bardziej wzmacnia postawę zaangażowania. Pytani o to respondenci, odpowiedzieli: „w jaki sposób można ufać ludziom, którzy przed wyborami obiecują nam złote góry, a po wyborach o nas zapominają [...] co chwila wychodzą nowe afery, wyciąga się brudy, później to wszystko ma wpływ na społeczeństwo”³⁹, „jeżeli się słyszy o działaniu różnych polityków niezgodnym z wewnętrznym po-

³³ Wywiad nr 1.

³⁴ Wywiad nr 2.

³⁵ Wywiad nr 4.

³⁶ Wywiad nr 3.

³⁷ Wywiad nr 1.

³⁸ Wywiad nr 2.

³⁹ Wywiad nr 1.

czuciem sprawiedliwości, to zaufanie tego nie mam”⁴⁰. Jeżeli chodzi o zaufanie do pracowników administracji publicznej, padają następujące opinie: „myślę, że jest coraz większe”⁴¹, „staram się pokładać nadzieję”⁴².

Analiza postaw motywacyjnych podatników dowodzi, że osoby prezentujące postawę oporu lub kontestacji decydują się na działania zmierzające do uniknięcia lub uchylecia się od obowiązku podatkowego. Wynika to z coraz większego rozczarowania relacją podatek–organ, wysokością obciążeń podatkowych, brakiem ekwiwalentu oraz skomplikowaniem systemu podatkowego. Zdaniem jednego z respondentów „jeżeli nie chcemy płacić dużych podatków w naszym kraju, to musimy korzystać z usług doradcy podatkowego. Jego zadaniem jest nie tylko rozliczenie moich dokumentów księgowych, ale optymalizacja moich kosztów [...]. Księgowy przedstawia mi różnego rodzaju sztuczne faktury kosztowe, które nie do końca miały miejsce, ale w ewidentny sposób obniżają opodatkowanie mojego dochodu”⁴³. Ponadto gdy uwzględni się niskie prawdopodobieństwo kontroli oraz nieadekwatną do przewinień surowość kar, coraz częściej spotykaną postawą może być pozycja gracza. Oto komentarze badanych do tej kwestii:

— „wysokość kary powinna być iloczynem dochodu. Kara powinna być uzależniona od tego, z jak dużym przedsiębiorcą mamy do czynienia i jaka jest kwota niezapłaconego podatku”⁴⁴,

— „surowość kar za niezapłacenie podatków powinna być wyższa, gdyż jak się okazuje, bardziej opłaca się wybudować garaż i go nie zgłosić do opodatkowania licząc, że przez 10 lat żaden sąsiad tego organowi nie zgłosi, niż płacić przez 10 lat należne prawem podatki, bo wysokość kary jest zdecydowanie niższa”⁴⁵.

Przeprowadzone badania udowodniły, iż płacenie podatków może być także traktowane jako akt dobrowolności. Ankietowani udowodnili, że podatnicy prezentujący postawę zaangażowania wyrażają swoją niechęć wobec oszustów podatkowych, a w swoich działaniach kierują się przede wszystkim uczciwością i przestrzeganiem norm prawnych. Płacenie podatków rozpatrują w kategorii obowiązku wobec państwa i przyszłych pokoleń, a każde zachowanie zmierzające do uchylecia się od opodatkowania uważają za sprzeczne z wyznawanym katalogiem wartości. Respondenci biorący udział w wywiadach na pytanie „jakimi wartościami kierują się przedsiębiorcy płacący podatki”, odpowiedzieli:

— „przede wszystkim chęcią zabezpieczenia przyszłości swoich pracowników, gdyż to oni tworzą sukces danej firmy”⁴⁶,

⁴⁰ Wywiad nr 3.

⁴¹ Wywiad nr 4.

⁴² Wywiad nr 3.

⁴³ Wywiad nr 1.

⁴⁴ Wywiad nr 3.

⁴⁵ Wywiad nr 2.

⁴⁶ Wywiad nr 1.

— „uczciwością, społecznym poszanowaniem. Nie chciałbym być wytykany palcami za to, że nie płacę podatków, kluczową rolę odgrywa uczciwe podejście do prowadzenia biznesu”⁴⁷,

— „każdy ma ukształtowany swój system wartości. Dla mnie osobiście tymi wartościami są uczciwość i lojalność. Gdy ktoś mi mówi, zapłać a dostaniesz duże zlecenie, wolę zrezygnować ze współpracy [...] nie płacenie podatków jest oszustwem”⁴⁸.

Nieco inaczej wywiązywanie się z obowiązków podatkowych widzą podatnicy prezentujący postawę kapitulacji. Choć jest ona oparta na dobrowolności, głównym czynnikiem motywującym do płacenia podatków jest strach przed kontrolą i oszustami podatkowymi. Ponadto korzystanie z usług przedsiębiorców wywiązujących się z obowiązków podatkowych jest gwarantem dobrze wykonanej usługi, potwierdzeniem której jest wystawiany paragon lub faktura. Choć jak przyznają rozmówcy biorący udział w wywiadach, „większość klientów nie chce faktury czy rachunku”⁴⁹, „gdy wydaję paragon, ludzie na ten paragon nawet nie zwracają uwagi, jak im wręczam do ręki, to mówią: nie potrzebuję, proszę wyrzucić”⁵⁰. Powtarzające się zachowanie niestety nie motywuje przedsiębiorcy, a prezentowana postawa kapitulacji może przerodzić się w postawę oporu, akceptującą zachowania zmierzające do uchylania się od opodatkowania.

PODSUMOWANIE

Przeprowadzone w niniejszym artykule analizy pozwoliły pozytywnie zweryfikować przyjętą hipotezę badawczą i stwierdzić, że zachodzi związek pomiędzy postawami motywacyjnymi podatników a akceptacją uchylania się od opodatkowania.

Zważywszy na to, że jednym z podstawowych problemów, przed którym dziś stoją władze publiczne, jest uchylanie się podatników od opodatkowania, należy uczynić wszystko, aby zwiększyć dyscyplinę podatkową. Jednak nie będzie to możliwe bez uwzględnienia przez ustawodawcę podstawowych zasad dotyczących jakości tworzonego prawa podatkowego respektującego klasyczne zasady podatkowe, takie jak: równość, sprawiedliwość, przejrzystość, prostota, uczciwość i profesjonalizm. Nadmienić należy, że na wszystkie te zasady uwagę zwrócili respondenci biorący udział zarówno w badaniach ankietowych, jak i w wywiadach.

Przeprowadzone badania pozwoliły ustalić, iż dominującymi postawami podatników są te, które odpowiadają wymuszonemu podejściu do płacenia podatków, a mianowicie postawy oporu, kontestacji i gry. Uzyskane wyniki potwierdza-

⁴⁷ Wywiad nr 2.

⁴⁸ Wywiad nr 4.

⁴⁹ Wywiad nr 1.

⁵⁰ Wywiad nr 2.

ją zależność między sprawiedliwością podatków, ich wysokością, zachowaniem innych podatników, zaufaniem instytucjonalnym, relacją podatnik–organ administracji skarbowej a akceptacją uchylania się od opodatkowania. Choć najbardziej skłonny do akceptacji uchylania się od opodatkowania jest typ podatnika prezentujący postawę gracza, to należy mieć na uwadze, że podatnicy prezentujący postawy oporu i kontestacji, rozczarowani sprawiedliwością systemu podatkowego, pobłażliwie oceniają uchylanie się od opodatkowania. Choć sami jeszcze tego nie robią, jakość relacji podatnik–organ, jak też postawy innych podatników mogą ich do tego przekonać.

Z przeprowadzonej w artykule analizy wynika także, że płacenie podatków może być traktowane na zasadzie dobrowolności. Dlatego działania ustawodawcy powinny zmierzać w kierunku wzmocnienia postaw zaangażowania i kapitulacji, tak aby podatnicy prezentujący typ podatnika uczciwego i wewnętrznego, utrwalali w sobie przekonanie, iż płacenie podatków nie jest działaniem aksjologicznie obojętnym, jest zaś spełnianiem obowiązku wobec społeczeństwa i państwa. Dlatego w kształtowaniu postaw motywacyjnych podatników dużą rolę odgrywa zaufanie do instytucji państwa, z którą wiąże się przejrzystość wydatkowania środków publicznych, jak i jakość oferowanych przez państwo usług publicznych.

THE POLISH TAXPAYERS' MOTIVATIONAL ATTITUDES TOWARDS PAYING TAXES

Summary

The purpose of this article is to analyze taxpayers' motivational attitudes towards paying taxes. Assuming that motivational attitudes are closely connected with the taxpayer's reaction to tax, the adopted research problem is answering the question whether the motivational attitudes affect the acceptance of tax evasion. Given the interdisciplinary nature of the research and the implementation of the research objective, it was decided to conduct three types of research: quantitative research via the online survey, the secondary research consisting of analyzing the research results described in the literature and qualitative research (the interviews). The conducted research showed that the dominant attitudes of taxpayers are those that correspond to the forced approach to paying taxes, namely the resistance, the contestation, and the playing. The results confirm the relationship between the acceptance of tax evasion and: the tax justice, the amount of tax, the behavior of other taxpayers, the institutional trust, the relationship between the taxpayer and the tax administration.

Keywords: tax morality, tax motivation, tax, taxpayers, motivational attitudes

BIBLIOGRAFIA

- Alm J., Torgler B., *Culture differences and tax morale in the United States and in Europe*, „Journal of Economic Psychology” 27, 2006, nr 2.
- Antonides G., Robben H.S.J., *True positives and false alarms in the detection of tax evasion*, „Journal of Economic Psychology” 16, 1995, nr 4.
- Bosco L., Mittone L., *Tax evasion and moral constrains: Some experimental evidence*, „Kyklos” 50, 1997, nr 3.
- Braithwaite V., *Dancing with tax authorities: Motivational postures and non-compliant actions*, [w:] *Taxing Democracy Tax Avoidance and Tax Evasion*, red. V. Braithwaite, Ashgate 2003.
- Cowell F., *Tax evasion and inequity*, „Journal of Economic Psychology” 13, 1992, nr 4.
- Erard B., Feinstein J., *The role of moral sentiments and audit perceptions in tax compliance*, „Public Finance” 49, 1994 (Supplement).
- Frey B., *A constitution for knaves crowds out civic virtues*, „Economic Journal” 107, 1997, nr 443.
- Frey B., *Not just for the money: An economic theory of personal motivation*, Cheltenham 1997.
- Gomułowicz A., *Mentalność i moralność podatkowa*, „Glosa” 1995, nr 3.
- Gomułowicz A., *Zasada sprawiedliwości podatkowej*, Warszawa 2001.
- Gomułowicz A., *Zasada sprawiedliwości podatkowej w polskim systemie podatkowym*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Społeczny” 1989, z. 3.
- Kaplan S.E., Reckers P.J.M., *A study of tax evasion judgments*, „National Tax Journal” 38, 1985, nr 1.
- Kirchler E., *The Economic Psychology of Tax Behaviour*, Cambridge 2007.
- Lotko E., Zawadzka-Pąk U.K., *Psychologiczne i etyczne aspekty w kształtowaniu motywacji podatkowej*, „Przedsiębiorczość i zarządzanie w rozwoju ekonomicznym” 18, 2017, nr 19, cz. 2.
- Niesiobędzka M., *Dlaczego nie płacimy podatków? Psychologiczna analiza uchylania się od opodatkowania*, Warszawa 2013.
- Niesiobędzka M., *Relacje podatnik – państwo jako predykatory moralności podatkowej*, „Psychologia Społeczna” 2009, nr 4/3 (11).
- Pietrasz P., *Opodatkowanie dochodów nieujawnionych*, Warszawa 2007.
- Pietrewicz M., *Polityka fiskalna*, Warszawa 1993.
- Ruśkowski E., *Finanse publiczne i prawo finansowe. Instrumenty prawnofinansowe i warunki ich stosowania*, Białystok 2018.
- Stiglitz J.E., *The general theory of tax avoidance*, „National Tax Journal” 38, 1985, nr 3.
- Torgler B., *Tax Morale, Rule-Governed Behaviour and Trust*, „Constitutional Political Economy” 24, 2003, nr 2.
- Van de Braak H., *Taxation and tax resistance*, „Journal of Economic Psychology” 3, 1983, nr 2.
- Wenzel M., *Motivation or rationalisation? Causal relations between ethics, norms and the tax compliance*, „Journal of Economic Psychology” 26, 2005, nr 4.